

Dr hab. Tomasz Wites, prof. UW
Wiceprzewodniczący Polskiego Towarzystwa Geograficznego
Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Katedra Geografii Regionalnej

Opinia o ukraińskim podręczniku z zakresu geografii dla klasy 11. szkół średnich
ogólnokształcących

Tytuł: Geografija «Географія»

Autorzy: Hilberg T. G., Sawczuk I. G. , Sowenko W. W. (Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Сovenko B. B.)

Wydawnictwo, miejsce i rok wydania: Orion, Kijów, 2019

Przedstawiony do recenzji podręcznik *Geografija* dla klasy 11., napisany przez Tatianę Hilberg, Iwana Sawczuka i Walerija Sowenko, po otrzymaniu rekomendacji Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy wydany został w 2019 r. w Kijowie nakładem wydawnictwa Orion. Program nauczania uwzględniony w podręczniku powstał zgodnie z Państwowym Standardem Kształcenia Średniego w Ukrainie z uwzględnieniem wiekowych, ogólnoucących i psychologicznych cech uczniów.

W artykule 12 ustawy Ukrainy „O edukacji” zadeklarowano zadanie formowania kluczowych kompetencji obejmujących kształtowanie światopoglądu naukowego, zdolność i gotowość do stosowania odpowiedniego komponentu wiedzy i umiejętności naukowych do wyjaśniania świata, a także nabywania doświadczenia badania środowiska i formułowania wiarygodnych wniosków na podstawie uzyskanych informacji i zrozumienia zmian spowodowanych działalnością człowieka oraz odpowiedzialności za skutki takiej działalności. Materiał stanowiący treść podręcznika powinien umożliwiać rozwój kompetencji ucznia w obszarze edukacji przyrodniczej, obywatelskiej i historycznej, matematycznej, informatycznej, technologicznej, społecznej i zdrowotnej. Założenie to jest zgodne z oczekiwaniami stawianymi współczesnej szkolnej geografii, wedle których przedmiot ten

powinien integrować nauki przyrodnicze (geografia fizyczna), obywatelskie (geografia społeczna i ekonomiczna) oraz elementy informacyjno-techniczne (kartografia).

Okładka podręcznika zawiera atrakcyjną grafikę ukazującą kontekst człowieka w środowisku geograficznym Ziemi. W subtelny sposób zostały graficznie wyrażone zachodzące interakcje dotyczące różnych aktywności podejmowanych na Ziemi i rosnącej antropopresji. Nie zmienia to jednak faktu, że w całościowej ocenie oprawa graficzna podręcznika jest klasyczna, tekst występujący w dużych proporcjach stara się odciążyć dodany rys kartograficzny w postaci dołączonych map, schematów, tabel czy wykresów. Okładka wewnątrzna przednia zawiera mapę płyt litosfery z podaniem skali liczbowej co skutkuje możliwością realizacji przeliczeń. Okładka wewnątrzna tylna zawiera marki towarowe międzynarodowych korporacji. To dość kontrowersyjne rozwiązanie zawierające tzw. lokowanie produktu, ang. *product placement*, dość rzadko wykorzystywane w podręcznikach geograficznych.

Liczba fotografii i innych grafik jest bardzo skromna, dość często treść opisowa przytłacza graficzne elementy opracowania, tym samym te dwa komponenty nie stanowią równoważnych części całości. Pożądana kompatybilność między elementami tekstowymi i wizualizacją graficzną nie została właściwie osiągnięta. Zamierzony cel kształtowania odpowiedzialności ucznia za własne działania, kształtowanie poczucia obowiązku, tolerancji, prawdy i wytrwałości w znaczącym stopniu bazuje na szeroko reprezentowanym klasycznym elemencie opisowym. Determinacja ucznia w osiągnięciu tego celu wymaga dużej pracowitości w dążeniu do wiedzy. Wynika to z nadmiaru materiału faktograficznego, jego trudności zgodnej z etapem realizowanej edukacji oraz stosunkowo małego uwzględnienia nowoczesnych rozwiązań edytorskich.

Głównym celem nauczania geografii w klasie 11. Jest rozwinięcie wiedzy i umiejętności ucznia w zakresie topografii z elementami systemów informacji geograficznej oraz zagadnień dotyczących współczesnego obiegu informacji, towarów i ludzi. W klasie 11. nacisk kładzie się na uwzględnienie tematyki kartografii i topografii z uwzględnieniem systemów informacji geograficznej (GIS) i teledetekcji Ziemi. Z drugiej strony program nauczania geografii w tej klasie kładzie nacisk na określenie głównych trendów i prawidłowości rozwoju środowiska geograficznego z wypracowaniem rozwiązań związanych z wyzwaniem naszej planety. Tym samym nauczanie geografii w klasie 11. odpowiada wymaganiom współczesnego świata i jest zwrotem ku rosnącemu znaczeniu tego typu informacji dla organizacji gospodarki i informacyjnego wsparcia zdolności obronnych państwa, co ma szczególne znaczenie w kontekście trwającej wojny w Ukrainie.

Recenzowany podręcznik składa się ze wstępu oraz 4 głównych rozdziałów. We wprowadzeniu znajdują się wyjaśnienia dotyczące zastosowanych znaków graficznych powtarzających się w książce, związanych z pytaniami przed każdym paragrafem, dotyczącymi tekstu lub ilustracji. Nie ma stron tytułowych rozdziałów, przeważa jednolity tekst pozbawiony pożądaných we współczesnych podręcznikach szkolnych atrakcyjnych infografik odciążających podstawową warstwę faktograficzną zawartą w przeważającym materiale faktograficznym.

Wstęp podręcznika dotyczy głównych zadań stawianych geografii we współczesnym świecie. To ważna wiązka tematyczna ukazująca wyzwania stawiane geografii i jej perspektywę rozwoju w przyszłości. Rozdział I. w dość klasycznym wymiarze wprowadza czytelnika w zagadnienia dotyczące topografii i kartografii. Rozdział II. zawiera natomiast skrupulatnie przygotowany materiał na temat ogólnych prawidłowości geograficznych sfer, w tym tematy dotyczące ruchów Ziemi, litosfery, rzeźby i struktur tektonicznych, atmosfery z uwzględnieniem procesów w troposferze, hydrosfery i roli wody oraz biosfery, w tym rozwoju organizmów żywych na Ziemi. Już ten materiał wydaje się wystarczająco obszerny, a podręcznik w dalszej części przechodzi dopiero do drugiej zasadniczej części tematów poświęconych kontekstom związanym z geografią człowieka. Rozdział III. to opisanie ogólnych społeczno-gospodarczych prawidłowości na świecie zawartych w czterech tematach poświęconych przestrzeni geograficznej, procesom demograficznym, w tym ludności świata i polityce migracyjnej, następnie globalnej ekonomii, w tym międzynarodowemu rynkowi handlu i charakterystyce infrastruktury. Rozdział kończą wątki geografii politycznej i poświęcone geopolityce siły. Rozdział IV. „Socjalna geografia Ukrainy” uwzględnia szerokie spektrum tematów, w tym dotyczących np. zmian demograficznych zachodzących w Ukrainie, kształtowania się tam kapitału zagranicznego czy realizowanych celów rozwoju zrównoważonego.

Podstawowy materiał merytoryczny podręcznika został wzbogacony o wartościowe zadania o wymiarze praktycznym, np. poświęcone analizie kartogramów dotyczących m.in. śmiertelności, przyrostu naturalnego czy urbanizacji. Jako przykładowe inne zagadnienia wyjaśniane również metodą analizy należy wskazać choćby wątki dotyczące sektorowej struktury gospodarki. W końcowej części podręcznika występuje niezwykle aktualny i praktyczny komponent dotyczący kluczowych kompetencji ujętych w cyklu „Akademia niestandardowych rozwiązań”. Znajdują się w tej części podręcznika studia przypadku – m.in. „Projektujemy przyszłość – miasto 3D”, poświęcone projektom zielonych miast na pustyni,

miast bez samochodów czy miast bez węgla. Wszystkie zawarte tam zagadnienia problemowe sprzyjają wypracowaniu umiejętności myślenia globalnego i podejmują tak aktualne zagadnienia, jak potrzeba dyskusji o cyberprzyszłości. Te zgoła toczące się daleko od Ukrainy tematy pokazują ich uniwersalny wymiar i uświadamiają uczniów o tym, że to co dalekie jest równocześnie bliskie i że z wielu zdobyczy cywilizacyjnych czerpiemy w skali całej planety, ale i ponosimy zarówno jednostkową, jak i globalną odpowiedzialność za choćby wyczerpywanie zasobów Ziemi. Tego typu podejście zrealizowane w recenzowanym podręczniku jest zgodne z kształtowaniem kultury ekologicznej, świadomości narodowej i patriotyzmu, tolerancji wobec innych narodów, szacunku dla wartości przyrodniczych i kulturowych różnych regionów i krajów świata. Na pochwałę zasługuje dodanie do materiałów faktograficznych wątków interakcyjnych zachęcających ucznia do dalszych poszukiwań i rozwijania horyzontów poznawczych. Temu służą zaplanowane w tekście wątki „Zapytajcie bliżej” czy „Zapamiętajcie”. Do wyszczególnienia opisywanych zagadnień zastosowano różne wyróżnienia graficzne w tekście odnoszące się do koloru, wielkości i zapisu literami drukowanymi poszczególnych treści.

Podręcznik *Geografia* do klasy 11. wydany nakładem wydawnictwa Orion rozwija trzy komponenty wiedzy, działań i wartości, z porównywalnym naciskiem na pierwszą, drugą i trzecią kategorię. Ujęte w podręczniku komponenty wspierają wykazywanie przez uczniów aktywności konstruktywnej wzmacniając i zachęcając do kształtowania odpowiedzialności za podejmowane czyny na poziomie indywidualnym i grupowym. Korzystanie ze źródeł w języku ukraińskim w celu zdobycia informacji geograficznych okazuje się skutecznym sposobem patrzenia na otaczający świat jako konglomerat wyzwań mających uniwersalny wymiar. Realizacja materiału dokonuje się poprzez opisywanie w formie klasycznej oraz bardziej nowoczesne elementy analizy badań w ujęciu nauk geograficznych. To sprzyja efektywnej komunikacji w grupie szkolnej podczas realizowania zagadnień dotyczących wyzwań współczesnego świata. Treść recenzowanego podręcznika kształtuje odpowiedzialność ucznia za poczucie obowiązku, tolerancji, dążenia do prawdy i świadomości ekologicznej. Treści podręcznika wspierają ucznia w wykazywaniu aktywności konstruktywnej, kształtowanie odpowiedzialności za podejmowanie przemyślanych decyzji w trakcie własnej i grupowej działalności. Równie istotne jest umiejętne rozumienie znaczenia zdobytych kompetencji dla pomyślnej samorealizacji, zrozumienie zależności dobrobytu i sukcesu od poziomu opanowania osiągnięć współczesnej nauki i techniki czy poznanie znaczenia oszczędnego i racjonalnego korzystania z zasobów itp.

Wątki polskie w treści podręcznika

Informacje dotyczące Polski pojawiły się w odniesieniu do zagadnień społeczno-ekonomicznych i kartograficznych. W pierwszym przypadku dotyczyły charakterystyki globalnych łańcuchów dostaw, natomiast w drugim przypadku przykład Polski został dobrany do stosowanych rozwiązań podczas wykonywania geodezyjnych pomiarów wysokościowych. W ostatnich latach w tym zakresie doszło do istotnych zmian w Polsce, gdyż od 1 stycznia 2024 r. układ wysokościowy Kronsztad przestał być stosowany do wykonywania geodezyjnych pomiarów wysokościowych. Recenzowany podręcznik napisany został w 2019 roku i odnosił się do obowiązujących w tym czasie przepisów. Państwowe systemy odniesień przestrzennych podlegają zmianom, które powinny być na bieżąco wprowadzane do najnowszych wydań podręczników szkolnych.

Podsumowując, *Geografia* wydana nakładem wydawnictwa Orion to podręcznik szkolny do klasy 11. dający szerokie spektrum materiałów opisowych w realizacji programu edukacji geograficznej. Słabością opracowania są nieliczne i niezbyt rozbudowane treściowo materiały fotograficzne i multimedialne służące rozwijaniu umiejętności przekrojowych wykorzystywanych m.in. do krytycznego i systemowego myślenia. Niewielkie wykorzystanie elektronicznych odsyłaczy do multimedialnych materiałów plasuje podręcznik nadal w zakresie klasycznych podręczników szkolnych. Część informacji sprofilowana została do pracy grupowej i sprzyja podejmowaniu i wykazywaniu inicjatyw oraz rozwiązywaniu problemów we współpracy z innymi.

Możliwe rekomendacje stronie ukraińskiej wynikające z recenzji tego podręcznika:

- ✓ wprowadzenie w możliwie wszystkich podręcznikach rozwiązań graficznych uwzględniających wykorzystanie nowoczesnych technik informatycznych, obecnych w recenzowanym podręczniku w stopniu niewystarczającym (podręcznik powstał w 2019 r.);
- ✓ aktualizacja treści prezentowanych map o nowe nazwy obiektów geograficznych (w tym podręczniku uwzględniono wiele nazw geograficznych dotyczy rzeczywistości drugiej dekady XXI w. i nie uwzględniono najbardziej aktualnego obrazu nazewnictwa geograficznego);
- ✓ stosowanie na mapach skali liniowej lub liczbowej umożliwiającej dokonanie przez ucznia wyliczeń skutkujących obliczeniem odległości w terenie. W obecnej formie na licznych mapach zadanie to możliwe jest do wykonania dzięki formie zapisu skali opracowania;

- √ kompozycja stron tytułowych z możliwym przekazem merytorycznym, a nie jedynie z uwzględnieniem atrakcyjności wizualnej – recenzowany podręcznik nie wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie;
- √ zamiana przeważającego opisu na wizualizacje graficzne w stopniu dążącym do pewnej równowagi między zbyt bogatym opisem a ubogą warstwą wizualną - recenzowany podręcznik w znikomym stopniu wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie;
- √ wybór fotografii i innych grafik jest tak ubogi, że nie spełnia wymogu komplementarności względem zawartego materiału opisowego;
- √ dążenie do odciążenia prezentowanego materiału z treści, które zachowują w znaczącym stopniu wymiar opisowy. Wpłynie to na zmniejszenie objętości całego podręcznika – w formie zaprezentowanej do recenzji liczy on 192 strony.